

РОЗДІЛ VII. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 372.212.3

О. В. Лобова

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ ЗМІСТУ І НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ ПІДРУЧНИКА «МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО. 1 КЛАС»

У статті розкрито основні підходи до моделювання змісту і навчально-методичного апарату підручника «Музичне мистецтво. 1 клас», створеного відповідно до нового Державного стандарту початкової загальної освіти, базової програми з музичного мистецтва та авторської концепції підручників для початкових класів. Наведено приклади реалізації окремих теоретичних положень у підручнику.

Ключові слова: підручник з музичного мистецтва, авторська концепція, зміст музичної освіти, навчально-методичний апарат.

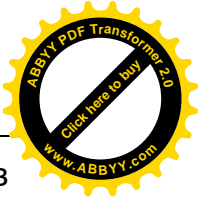
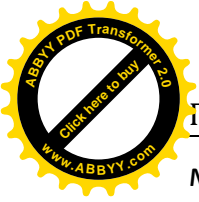
Постановка проблеми. Проблеми шкільного підручника знаходяться у колі уваги фахівців вже понад три століття: починаючи з Я. А. Коменського, який започаткував теоретичні основи дидактики – теорії використання книги в навчальному процесі.

Етапними щодо розроблення теорії шкільного підручника стали роботи К. Д. Ушинського та вітчизняних дослідників кінця XIX – початку XX віків: О. Г. Білоусенка, Б. Д. Грінченка, Т. Г. Лубенця, І. І. Огієнка, С. Ф. Русової, Я. Ф. Чепіги, С. Ф. Черкасенка та ін.

Плідним щодо розвитку підручникотворення було минуле століття. У 50-ті роки підручник вперше став об'єктом наукового дослідження; в 60–70 рр. розпочалося його комплексне вивчення на основі діяльнісного та культурологічного підходів, концепцій розвивального навчання; у 80-ті роки досліджувалися структура та функції підручника, були узагальнені теоретичні основи побудови підручника для початкової школи тощо.

В умовах різнобічної розбудови сучасного підручникотворення змушені констатувати, що одним із малодосліджених аспектів лишається підручник з музичного мистецтва, який має яскраво виражену специфіку змісту, побудови, функцій, методів навчання. Те ж саме стосується і проблем реалізації дидактично-методичних ідей підручника у навчальному процесі, адже вчитель музики зазвичай не володіє належною теоретичною та практичною підготовкою до роботи з підручниками нового типу.

Отже, змушені констатувати, що теоретичні та практичні питання створення й використання сучасного шкільного підручника у галузі

музичної освіти наразі не знайшли достатньо повного розгляду в українському педагогічному середовищі.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасні підходи до створення та використання шкільного підручника ґрунтуються на дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених щодо:

- сутності, структури та функцій підручника (В. Г. Бейлінсон, В. П. Безпалько, Н. М. Буринська, Д. Д. Зуєв, І. Я. Лернер, В. С. Цетлін),
- ролі підручника як засобу навчання (Ю. К. Бабанський, І. Я. Лернер, О. Я. Савченко, М. М. Скаткін, Н. Ф. Тализіна та ін.);
- значення підручника як носія змісту освіти з певного навчального предмета (М. І. Бурда, І. К. Журавльов);
- дидактико-методичних особливостей підручників для початкової школи (Н. М. Бібік, М. В. Богданович, М. С. Вашуленко, І. П. Гудзик, Л. В. Занков, Н. С. Коваль, А. В. Полякова, О. Я. Савченко та ін.).

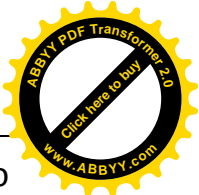
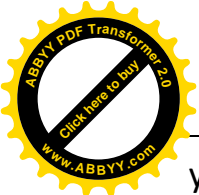
Вихою у розбудові теорії шкільного підручника стала наукова та практична діяльність В. О. Сухомлинського щодо дослідження підручника як виду навчальної літератури та формування в учнів умінь і навичок роботи з ним. Для галузі музичної освіти мають особливе значення праці вченого, присвячені питанням естетичного виховання дітей.

У ряді сучасних робіт проаналізовані історичні аспекти проблеми створення та використання підручника: зокрема, концептуальні засади розвитку педагогічної думки в Україні (О. І. Пометун, О. В. Сухомлинська), історія та видатні постаті у галузі підручникотворення (Л. Д. Березовська, Я. П. Кодлюк, Н. С. Побірченко та ін.).

Отже, численні аспекти створення й використання підручників уже знайшли різнобічне розв'язання у вітчизняній і зарубіжній педагогічній думці. Проте педагогічне сьогодення характеризується все зростаючою увагою до теоретичних і практичних проблем підручникотворення, які є дійсно актуальними в сучасних умовах зміни освітніх пріоритетів і парадигм, оновлення Державних стандартів і навчальних програм з усіх предметів.

Мета статті. З 2004 року в Україні започатковано проведення Всеукраїнських конкурсів підручників, за результатами яких формується арсенал нової навчальної літератури для загальноосвітніх закладів. У цьому контексті актуальною є проблема науково-педагогічного аналізу нового покоління підручників для початкової школи, адже шкільні бібліотеки вже поповнилися цими сучасними навчальними книгами.

Які вони? Що пропонують і вчителям і учням? Нарешті, яких дидактичних знань і методичних умінь потребують від педагога для успішної реалізації авторських ідей? Цими питаннями задається кожний

учитель і особливо – викладач музичного мистецтва, адже разом зі зміною назви навчального предмета початкова музична освіта здобула варіативний зміст, методи та форми навчання, відображені у нових книгах.

Отже, метою нашої статті є аналіз концептуальних основ моделювання змісту й навчально-методичного апарату нового підручника «Музичне мистецтво. 1 клас».

Виклад основного матеріалу. Перший рік навчання є надзвичайно важливим і складним етапом у житті дитини, даремно кажуть, що робота з першокласниками кожного разу стає екзаменом для вчителя. На оптимізацію музичної освіти і формування музичної культури учнів 1 класу спрямовано новий підручник «Музичне мистецтво» [2].

Цю навчальну книгу розроблено відповідно до авторської концепції, створеної на основі Державного стандарту початкової загальної освіти і базової програми з музичного мистецтва для 1–4 класів [1; 4].

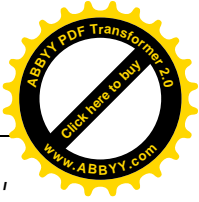
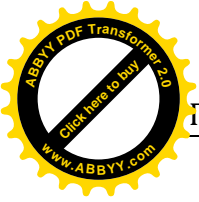
Зміст і навчально-методичний апарат підручника підпорядковано загальній **меті концепції** – формуванню основ музичної культури молодших школярів на засадах особистісно орієнтованої, національно визначеної, креативної музичної освіти.

У цьому контексті *музична культура* розглядається як складне інтегративне утворення, що втілює комплекс особистісних музичних якостей дитини та надає їй можливість усвідомленого спілкування з музикою в навчанні та в житті; як складова художньої і духовної культури, різнобічного розвитку і гармонійного виховання учня. Під *основами* музичної культури мається на увазі її першорядне підґрунтя, необхідне й достатнє для подальшого музичного становлення особистості [3].

Структура основ музичної культури молодших школярів поєднує 4 блоки: музичну спрямованість, музичну обізнаність, музичну вихованість і музично-творчу розвиненість. Ці блоки згуртовано навколо музично-творчої діяльності, яка є провідною умовою та засобом формування музичної культури. Важливо, що формування усіх складових музичної культури школярів спрямовується на вирішення не лише вузькопредметних (суто музичних), а й широких виховних, розвивальних, культуротворчих завдань музичної освіти.

Відповідно до цих теоретичних положень, концепцією передбачено розв'язання таких **культуротворчих завдань**:

1. Становлення *музичної спрямованості* учнів (позитивної мотивації та емоційно-ціннісного ставлення до музики) з опосередкованим впливом на розвиток їхньої загальнокультурної і духовної спрямованості.

2. Формування *музичної обізнаності* школярів (знань, умінь і навичок, а також досвіду практичної діяльності у галузі музичного мистецтва), яка є складовою загальнокультурної та ключових компетентностей.

3. Реалізація *виховних ресурсів* музичної освіти, що передбачає власне музичне виховання школярів (становлення культури «спілкування» з музикою, потреби у музичному вдосконаленні), загальнокультурне виховання й сприяння формуванню моральних, естетичних, національних, комунікативних та інших якостей особистості.

4. *Музично-творчий розвиток* (вдосконалення слухацьких і виконавських здібностей, творчих проявів музикальності). Принагідно розв'язуються завдання загальнокультурного і загального розвитку школярів.

Означені теоретичні підходи є позитивними чинниками комплексної реалізації культуротворчих функцій підручника, а також мотиваційного, пізнавального, виховного та розвивального компонентів уроків музичного мистецтва.

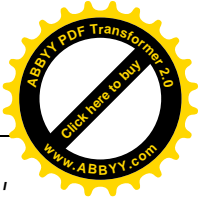
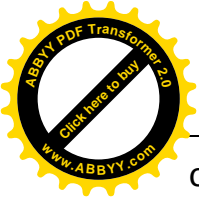
*Музико! Завжди будь з нами,
щоб дзвенів наш дім піснями,
щоб у школі вчилися діти
мову звуків розуміти.
Щоб лунало на весь світ:
- Здрастуй, Музико! - Привіт!*

У цьому віршованому вступі сформульовано сутність головних завдань підручника: захопити учнів світом музики й закласти початкові основи знань, умінь і навичок у галузі музичного мистецтва.

Провідним засобом реалізації цих завдань є музично-творча діяльність. Диференціювати різні її види допоможе застосована у підручнику **система орієнтування**, що складається з графічно чітких і лаконічних сигналів-символів:

	– послухай музику		– зверни увагу, запам'ятай
	– заспівай, заграй		– придумай, відгадай
	– послухай (прочитай) текст, розглянь зображення		– для допитливих

Згідно з тематичною структурою базової програми, підручник складається з 2 розділів: «Музика – мистецтво звуків» і «Музика навколо нас». Розподіл матеріалу в межах розділів є зручним для використання, адже кожному уроку відповідає одна навчальна тема. Зважаючи на вікові

особливості першокласників, теми містять невеликі за обсягом, короткотривалі та різнопланові завдання.

Для музичного сприймання у підручнику запропоновано «слухацькі» сторінки, які містять стислу розповідь про музичний твір та його автора, портрет композитора, запитання та практичні завдання щодо прослуханої музики, а також візуальні матеріали, які допоможуть учням усвідомити її особливості. Наприклад, малюнок до «Маршу дерев'яних солдатиків» Петра Чайковського схематично відображує тричастинну побудову цього твору. А уявити атмосферу балу під час ознайомлення з «Менуетом» Моцарта маленьким слухачам допоможуть зображення танцю та старовинна гравюра «Юний Моцарт», адже цей твір Вольфганг Амадей написав у 6-річному віці.

З метою активізації слухацької діяльності школярів у підручнику використано елементи пластичного інтонування, імпровізування ритмічних супроводів та інші творчі види роботи. Так, після ознайомлення з п'єсою «Дощик» Віктора Косенка, дітям запропоновані завдання на вибір: придумати до цієї музики супровід на барабані, пісеньку дощику або танець дощових краплинок (для пальчиків).

Вокальна робота є обов'язковою складовою кожної навчальної теми. Для опанування елементарних правил співу у підручнику запропоновано вірш-тренінг. Учні слухають його та виконують за вчителем відповідні рухи:

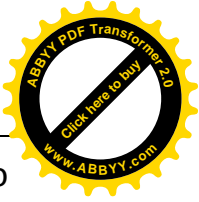
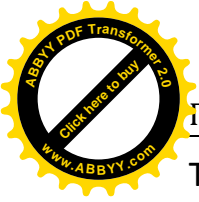
*Щоби правильно співати,
треба сісти або стати.
Спинки рівні, як тростинка,
руки вниз чи на колінка.
Раз – увага! Два – вдихаймо!
Три – співати починаймо!*

Для засвоєння вокальних навичок подано умовні зображення диригентських жестів, вправу на співацьке дихання та розспівку.

У підручнику представлено народні та професійні дитячі пісні різного рівня складності. До кожної навчальної теми запропоновано новий твір, тому учитель та учні мають можливість обирати їх за власним бажанням.

Щоб робота над піснею була різноманітною та цікавою, «пісенні» сторінки містять наочність і творчі завдання на інсценування, створення супроводів і рухів, імітування гри на уявних інструментах тощо. Наприклад, розучити пісню «Ходить гарбуз по городу» допоможе графічне зображення мелодії та малюнки-підказки, які показують порядок уведення персонажів твору. Після розучування учням запропоновано виконати пісню у ролях.

Ознайомлення дітей з теоретичними основами музики відбувається, насамперед, у процесі сприймання та виконання музики.

Тому у підручнику запропоновано різноманітні завдання для практичного опанування музично-теоретичних понять. Так, для розпізнавання «трьох китів музики» подано рухливу вікторину. Діти слухають різножанрові фрагменти і супроводжують: пісню – рухами рук, марш – крокуванням, танець – оплесками. Для унаочнення цього завдання подані дитячі фото.

Зробити процес музичного пізнання емоційним, доступним і привабливим для школярів допомагають вміщені у підручник *дидактичні вірші*. Наприклад, вірш «Музична хатка» у цікавій формі ознайомлює учнів з основами запису музики:

Для роботи й відпочинку
має музика хатинку.
Дім у неї особливий –
із п'яти тоненьких ліній.
Здавна зветься хатка та –
нотоносець, нотний стан...

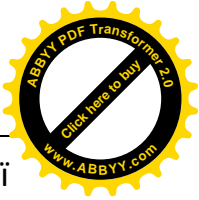
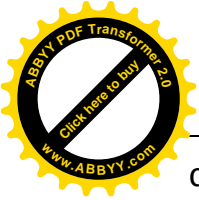
Багатофункціональністю відзначені *дидактичні казки*: вступні, мотиваційні, узагальнювальні, проблемно-пошукові... Так, з'ясувати роль автора й виконавця у «житті» музичного твору учням допоможе казка «Кому належить пісенька»: *«Якось їжачок склав пісеньку, а Зайчик заспівав її на концерті. Дуже сподобалася пісенька лісовим мешканцям. От їжачок і хвалиться: «Це моя пісенька – я її склав!». А Зайчик собі: «Ні, моя – я її виконав!» Кому ж належить пісенька? Пішли звірята до старої Сови за порадою. А мудра Сова сказала...»*

За змістом казки дітям запропоновано скласти її продовження.

На формування музичних знань спрямовані довідкові матеріали: «Словнички» та «Зверни увагу» у межах навчальних тем, а також «Сторінки підказки» – загальний словник наприкінці підручника. Мотиваційно-пізнавальну функцію виконує рубрика «Це цікаво знати», що містить додаткову інформацію.

Важливу роль у формуванні музичної обізнаності дітей відіграють позатекстові компоненти навчальної книги: схеми, малюнки, ілюстрації тощо. Наприклад, подана у темі «Осінь мозаїка» репродукція картини Олексія Ярославцева «Золота осінь» сприятиме усвідомленню особливостей різних видів мистецтв.

Виховний компонент підручника передбачає залучення дитини до ідеалів краси, духовності, добра, формування кращих моральних якостей: патріотичних почуттів, національної гідності, любові до батьків, рідного краю, природи, інтернаціональних і інтеркультурних якостей тощо. Важливою є спрямованість навчального змісту на формування культури

спілкування з мистецтвом і реалізацію виховного потенціалу колективної музичної діяльності (колективізм, взаємоповага, дружба тощо).

Щодо *розвивальних функцій* підручника, пріоритетним є творчий розвиток дітей. Для цього в усіх видах музичної діяльності передбачено завдання креативного типу: ритмічні, вокальні, пластичні імпровізації; театралізація музичного матеріалу та інші.

Навчально-методичний апарат підручника розроблено так, щоб постійно підтримувати увагу та стимулювати пізнавальну діяльність школярів. Цьому сприяють спонукальні формулювання навчальних завдань (*послухай, виконай, проплескай, подумай...*), а також подання матеріалу у формі гри, з використанням казкових образів, «завдань-цікавинок», зокрема ребусів.

Урахування різних рівнів розвитку учнів забезпечується різноманітністю навчального матеріалу, наявністю завдань на вільний вибір і підвищеного рівня складності («для допитливих»). Разом із тим, у підручнику не позначені завдання низького рівня, адже з етично-психологічних міркувань це не завжди є доречним.

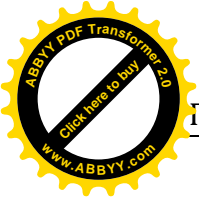
Зміст підручника надає можливість планувати роботу таким чином, щоби кожна дитина мала змогу проявити себе і досягти успіху у різних видах музично-творчої діяльності.

Для *тематичного контролю* подані 4 комплекси контрольних завдань і запитань «Поясни Незнайкові». Узагальнення з вокальної роботи відбувається на семестрових уроках-концертах, орієнтовний зміст яких окреслено рубриками «Музичні вгадайки».

Придатність книг для *самостійної роботи* дозволяє максимально вивільнити урочний час для активного спілкування дітей з мистецтвом: слухання музики, співу та музичної творчості.

Висновки. Отже, зміст і навчально-методичний апарат підручника ґрунтується на врахуванні її інтересів і потреб, особливостей загального й музичного розвитку дитини. Тому стиль подання навчального змісту відповідає принципам «просто – про складне», «цікаво – про обов'язкове», а виклад матеріалу передбачає діалогічність спілкування учня з собою, учителем, товаришами, мистецьким твором і його автором.

На таких засадах ґрунтуються усі підручники, що готуються для учнів початкової школи у межах реалізації авторської концепції. Згідно з положеннями сучасних офіційних документів, ці підручники мають *варіативну тематичну побудову*, в якій повністю збережено загальний обсяг базової програми, проте матеріал розташовано в суворій відповідності до змісту Державного стандарту початкової загальної освіти.

Запропонована тематична структура дозволяє побудувати зміст підручників послідовно та цілісно. А моделювання навчально-методичного апарату підручника «Музичне мистецтво, 1 клас» на основі варіативної авторської концепції створює передумови для ефективної реалізації навчальних, розвивальних і виховних функцій загальної музичної освіти молодших школярів.

Для оптимізації музичної освіти молодших школярів передбачається розроблення цілісних *навчально-методичних комплектів*, до яких, крім підручників, входять робочі зошити, методичні посібники з пісенним додатком, а також фонохрестоматія. Детальне розроблення методичних аспектів роботи з навчальною літературою нового покоління вважаємо перспективним для подальших наукових праць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
2. Лобова О. В. Музичне мистецтво : підруч. для 1 кл. загальноосвітніх навчальних закладів / О. В. Лобова. – К. : Школяр, 2012. – 144 с.
3. Лобова О. В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика : [монографія] / Ольга Лобова. – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2010. – 516 с.
4. Музичне мистецтво. 1–4 класи. Базова навчальна програма / Творчий кол. під кер. Л. О. Хлебнькової [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>

РЕЗЮМЕ

О. В. Лобова. Концептуальные основы моделирования содержания и учебно-методического аппарата учебника «Музыкальное искусство. 1 класс».

В статье раскрыты основные подходы к моделированию содержания и учебно-методического аппарата учебника «Музыкальное искусство. 1 класс», созданного в соответствии с новым Государственным стандартом начального общего образования, базовой программой по музыкальному искусству и авторской концепцией учебников для начальной школы. Приведены примеры реализации отдельных положений в учебнике.

Ключевые слова: учебник по музыкальному искусству, авторская концепция, содержание музыкального образования, учебно-методический аппарат.

SUMMARY

O. Lobova. The main approaches to modeling of the contents and the educational and methodical device of the textbook «Musical art. 1 class».

In article are opened the main approaches to modeling of the contents and the educational and methodical device of the textbook «Musical art. 1 class», created according to new State standard of the primary general education, the basic program on musical art and the author's concept of textbooks for elementary school. Examples of implementation of separate provisions in the textbook are given.

Key words: the textbook on musical art, the author's concept, the maintenance of music education, the educational and methodical device.